

FIINȚELE DIVINE ÎN OPERA LUI APULEIUS

Carmen Fenechiu

Divine Beings in the Work of Apuleius (Abstract)

Using as starting point the observations of R. Pichon and P. Grimal about the divine world in the work of Apuleius, the paper is investigating the terminology of the divine beings in the texts of this author. The emphasis is laid on the uses of *numen* and on its relations with other notions belonging to the religious vocabulary, like *deus*, *genius* and *daemon*. From the meanings of the term *numen*: will, power and divinity, the richest in information regarding the divine world of Apuleius are the passages where the word is used with the last sense. Thus become perceptible and distinguishable not only the popular religious beliefs, but also the philosophical ones that animate the writer's thinking. The profound Platonic influence is visible especially in "De deo Socratis", work that provide original information, particularly on the connection (the synonymy) between *numen*, *deus*, *daemon* and *genius*.

Key words: *numen*, *deus*, *genius*, *daemon*

Les êtres divins dans l'oeuvre d'Apulée (Résumé)

En utilisant comme point de départ les observations de R. Pichon et P. Grimal sur le monde divin dans l'oeuvre d'Apulée, l'article se propose d'étudier la terminologie des êtres divins dans les textes de cet auteur. L'accent est mis dans cet étude sur les emplois de *numen* et sur les relations que celui-ci entretient avec d'autres notions du vocabulaire religieux, comme *deus*, *genius* et *daemon*. Des significations du terme *numen*: volonté, puissance et divinité, les plus riches en informations quant au monde divin d'Apulée sont les passages où le mot est utilisé avec le dernier sens. Deviennent ainsi saisissables non seulement les conceptions populaires religieuses, mais aussi celles philosophiques qui animent la pensée de l'écrivain. La profonde influence platonicienne est discernable surtout dans "De deo Socratis", qui fournit des informations inédits, particulièrement en ce qui concerne la relation (la synonymie) entre *numen*, *deus*, *daemon* et *genius*.

Mots clés: *numen*, *deus*, *genius*, *daemon*

În studiul său despre Apuleius, R. Pichon notează privitor la credințele religioase ale acestuia: "Sa piété n'est pas exclusive d'ailleurs: on est à l'époque du syncrétisme où toutes les religions se fondent ensemble; Lucius invoque une déesse unique qui est à la fois Cérès, Junon, Vénus, Diane, Cybèle, Isis, et cette déesse elle-même convient qu'elle n'est autre chose que la Nature adorée sous des noms différents. (...) De plus, la religions de Lucius, qui est

celle de ses contemporains, se rapproche déjà du christianisme.”¹

P. Grimal subliniază, la rândul său, că în opera lui Apuleius “divinul este infinit mai bogat și depășește toate formulările ce i se pot oferi. Ceea ce ajungem să percepem din el este mișcător, ca umbrele de pe peretele peșterii. Lumea “Metamorfozelor” corespunde imaginii Imperiului roman sub domnia Antoninilor. El integrează elemente venite din diverse culturi, care se juxtapun și se interpenetrează.”²

În cadrul acestui studiu, vom încerca să deslușim dacă aceste observații își găsesc verificare în utilizarea termenilor desemnând ființe divine, accentul fiind pus pe studierea întrebunțurilor lui *numen* și a relațiilor ce se pot stabili între acesta și noțiuni precum *deus*, *genius*, *daimon*. Se poate astfel remarca numărul mare de ocurențe a lui *numen*, fiind indentificabile 66 de instanțe; marea majoritate a acestora (53 la număr) fac parte, după cum era de așteptat, din romanul “Metamorphoses”.

În fragmentul *Met.* 11.16 “hunc omnipotentis hodie deae *numen* augustum reformavit ad homines”, *numen* este atribuit zeiței Isis, sensul cel mai plauzibil fiind cel de “voință”. Două considerente pot fi formulate în favoarea acestei opțiuni: pe de o parte, prezența adjectivului calificativ *omnipotentis* pe lângă *dea*, care contrazice atribuirea sensului de “putere”, datorită tautologiei care s-ar institui (“puterea atotputernicei zeițe”) și, pe de altă parte, înțelesul verbului regent *reformavit*. Semnificația (cu referire la aceeași divinitate) se regăsește și în *Met.* 11.21 “quippe cum transactis vitae temporibus iam in ipso finitae lucis limine constitutos, quis tamen tuto possint magna religionis committi silentia, *numen* deae solet erigere et sua providentia quodam modo renatos ad novae reponere rursus salutis curricula”.

Cu sensul de “putere” (la numărul singular), atribuit fie unei singure divinități, fie unui grup de divinități, conceptul de *numen* este prezent în mai multe fragmente:

Met. 6.2 “totum per orbem Venus anxia disquisitione tuum vestigium furens animi requirit teque ad extremum supplicium expetit et totis *numinis* sui viribus ultionem flagitat”; citatul face parte din mitul lui Amor și Psyche și reprezintă avertismentul zeiței Ceres cu privire la furia lui Venus. Adjectivul posesiv *sui*, reluând numele divinității (Venus), face de prisos, ca de altfel în toate situațiile similare, calificativul “divin”: sensul lui *numen* este “putere”, nu “putere divină”.

Met. 11.1 “nactusque opacae noctis silentiosa secreta, certum etiam summam deam praecipua maiestate pollere resque prorsus humanas ipsius regi providentia, nec tantum pecuina et ferina, verum inanima etiam divino eius luminis *numinisque* nutu vegetari, ipsa etiam corpora terra caelo marique nunc incrementis consequenter augeri, nunc detrimentis obsequenter imminui, fato scilicet iam meis tot tantisque cladibus satiato et spem salutis, licet tardam, subministrante augustum specimen deae praesentis statui deprecari”.

Semnificativ pentru concepția lui Apuleius este credința că această zeiță (care în *Met.* 11.5 se identifică cu Cybele, Minerva, Venus, Diana, Proserpina, Ceres, Iuno, Bellona, Hecate, dar afirmă că numele ei adevărat este Isis) are o seamă de puteri ce o transformă într-o divinitate supremă, un fel de sinteză a numeroase alte zeițe, confirmându-se astfel existența sincretismului semnalat de R. Pichon. Este de remarcat, de asemenea, raportul de subordonare față de *nutu*, substantiv derivat din același radical. Apare oarecum redundantă referirea implicită la *numen* a adjectivului *divino* (acordat cu *nutu*), având în vedere reluarea substantivului *dea* prin pronumele demonstrativ *eius*.

Aceeași interpretare (“putere”) este susținută și de alte două pasaje, unde caracterul divin al “puterii” este confirmat nu numai prin raportarea sa la o divinitate, ci și prin adjective calificative:

¹ R. Pichon, *Histoire de la littérature latine*, Paris, 1926, p. 730.

² P. Grimal, *Literatura latină*, București, 1997, p. 394.

Met. 11.25 “ergo quod solum potest religionus quidem, sed pauper alioquin, efficere curabo: divinos tuos vultus *numenque* sanctissimum intra pectoris mei secreta conditum perpetuo custodiens imaginabo.”

Met. 11.26 “nec ullum tam praecipuum mihi exinde studium fuit quam cotidie supplicare summo *numini* reginae Isidis.”

La singular *numen* poate fi atribuit atât unei singure divinități, cât și unui grup:

Met. 9.42 “tunc gliscit violentior utrimquesecus contentio, militum pro comperto de nobis adseverantium fidemque Caesaris identidem implorantium, at illius negantis adsidueque deum *numen* obtestantis”.

Într-o enumerare importantă pentru stabilirea statutului său, *numen* apare coordonat copulativ cu *voluntas* și *auctoritas*, toate cele trei noțiuni aflându-se în relație de apartenență față de zeii celești:

Soc. 6 “quae cuncta caelestium uoluntate et *numine* et auctoritate, sed daemonum obsequio et opera et ministerio fieri arbitrandum est.” În acest context, *numen* este sinonim cu *potestas*, *imperium*, ocupând poziția mediană între *voluntas* și *auctoritas* deținută de zei. Făcând parte din tratatul despre platonism “De deo Socratis”, pasajul aduce informații suplimentare privind concepțiile lui Apuleius despre divinitate, mai precis, despre relația ierarhică dintre zei și demoni, rezultând evident că aceștia din urmă erau subordonați zeilor celești și supuși “voinței, puterii și autorității acestora”.

Cu același înțeles de “putere”, fiind raportat la divinități, este folosit *numen* și în: Met. 4.28, Met. 6.4, Met. 6.15.

Ca și la forma de singular, și la plural *numen* apare în conexiune cu un grup de zei, structură atestată încă din perioada republicană (cf. supra Met. 9.42, Soc. 6):

Met. 6.15 “diis etiam ipsique Iovi formidabiles aquas istas Stygias vel fando comperisti, quodque vos deieratis per *numina* deorum, deos per Stygis maiestatem solere?”

În romanul lui Apuleius se mai pot identifica situații în care *numen* este folosit ca denumind diferitele puteri (*provinciae*) ale unui zeu (structură atestată pentru prima dată în operele poezilor din epoca augustană):

Met. 3.26 “sed pro Iuppiter hospitalis et Fidei secreta *numina!*”

Met. 4.29 “puellae supplicatur et in humanis vultibus deae tantae *numina* placantur.”

De cele mai multe ori însă *numen* este întrebuițat cu semnificația de “divinitate”, dar, în mod semnificativ, natura acestei divinități variază în funcție de specificul lucrării, precum și de contextul în care se află în cadrul operei respective. Astfel, în Met. 4.32 “sic infortunatissimae filiae miserrimus pater, suspectatis caelestibus odiis et irae superum metuens, dei Milesii vetustissimum percontatur oraculum, et a tanto *numine* precibus et victimis ingratae virgini petit nunptias et maritum”. Este evident că *numen* e o reluare a lui *deus Milesius*, sintagmă prin care este desemnat zeul tradițional Apollo.

Tot cu referire la o divinitate individualizată, dar un zeu mai puțin obișnuit, *deus Risus* - o abstracțiune personificată și deificată -, este utilizat termenul în:

Met. 2.31 “«sollemnis», inquit, «dies a primis cunalibus huius urbis conditus crastinus advenit, quo die soli mortalium sanctissimum deum Risum hilaro atque gaudiali ritu propitiemus. Hunc tua praesentia nobis efficies gratiorem. Atque utinam aliquid de proprio lepore laetificum honorando deo comminiscaris, quo magis pleniusque tanto *numini* litemus»” și

Met. 3.12 “hospes enim meus Milon per hodierni diei praesentissimum *numen* adiurans effecit ut eius hodiernae cenae pignerarer”.

Cele mai numeroase pasaje cu *numen* utilizat drept sinonim pentru a desemna o divinitate clar identificată fac parte din cartea a 11-a, care prezintă revenirea lui Lucius la forma umană cu ajutorul zeiței Isis și transformarea lui într-un devot al acestui cult. Zeița Isis este astfel adesea indicată prin termenul *numen*, determinat de obicei de un adjectiv calificativ

ce urmărește relevarea puterii divinității:

Met. 11.7 “sic oraculi venerabilis fine prolato *numen* invictum in se recessit”;

Met. 11.11 “gerebat alius felici suo gremio summi *numinis* venerandam effigiem”;

Met. 11.12 “et ecce praesentissimi *numinis* promissa nobis accedunt”;

Met. 11.13 “populi mirantur, religiosi venerantur tam evidentem maximi *numinis* potentiam”. Formularea este concludentă pentru opacizarea sensului mai vechi de “putere”: *numen* (folosit pe post de sinonim al substantivului *dea*) deține statutul sintactic de atribut genitival al apartenenței, fiind subordonat substantivului *potentia*.

Tot cu sensul de “divinitate”, dar fără a fi precis determinată, este utilizat conceptul în următoarele pasaje, care fac referire la procedee magice prin care zeii sunt constrânși să dea ascultare poruncilor celui care îi invocă. Este evidentă opoziția dintre religie, care se străduiește să obțină bunăvoința zeilor, și magie, care violentează zeii:

Met. 1.10 “devotionibus sepulchralibus in scrobem procuratis (ut mihi temulenta narravit proxime) cunctos in suis sibi domibus tacita *numinum* violentia clausit”;

Met. 3.15 “iam scies omnem domus nostrae statum, iam scies erae meae miranda secreta, quibus obaudiunt Manes, turbantur sidera, coguntur *numina*, serviunt elementa”;

Met. 3.18 “tunc protinus, inexpugnabili magicae disciplinae potestate et caeca *numinum* coactorum violentia, illa corpora, quorum fumabant stridentes capilli, spiritum mutantur humanum”.

Dintre factorii care au avut un rol la Apuleius în îmbogățirea semantică a termenului *numen* trebuie semnalat platonismul, a cărui influență reiese clar din “De deo Socratis”, care “reprezintă o mărturie vie cu privire la sentimentul religios al lui Apuleius și al contemporanilor săi, cel puțin al celor care reflectau asupra practicilor religioase tradiționale și încercau să îi înțeleagă sensul și destinația. Punctul de plecare îl reprezintă învățătura lui Platon și clasificarea introdusă de acesta în ceea ce privește ființele divine, unele vizibile, altele invizibile. Intermediari între zeii «majori» (printre care și astrele, zei vizibili) și oameni, demonii (δαίμονες) completează inventarul divinului în lume.”³ Dacă în pasajul citat mai sus (Soc. 6), *numen* (cu sensul de “putere”) era atribuit zeilor «majori» de P. Grimal, într-un alt fragment, *numen* este întrebuințat ca sinonim chiar pentru acel *deus* al lui Socrates căruia îi este dedicat tratatul. După cum rezultă din context, *deus Socratis*, și, ca atare, și *numen Socratis*, este interpretat de Apuleius ca fiind un *daemon*: Soc. 14 “id potius praestiterit Latine dissertare, varias species daemonum philosophias perhiberi, quo liquidius et plenius de praesagio Socratis deque eius amico *numine* cognoscatis.”

În alte pasaje, încercând să găsească un sinonim latin pentru *daemon*, autorul optează însă pentru alți termeni latini: Pl. 1.12: “daemones vero, quos *Genios* et Lares possumus nuncupare, ministros deorum arbitrantur custodesque hominum et interpretes, si quid a diis velint”, fiind sesizabilă aceeași concepție a naturii intermediare a daimonilor (*Genii-lor*), situații între zei și oameni. Informații suplimentare ne sunt oferite în Soc. 15, explicația fiind lărgită considerabil cu precizări și detalii despre specificul lui *genius* și, mai ales, despre identitatea sa cu *animus*: “Unde nonnulli arbitrantur, ut iam prius dictum est, eudaemones dici beatos, quorum *daemon* bonus id est *animus* virtute perfectus est. Eum nostra lingua, ut ego interpretor, haud sciam an bono, certe quidem meo periculo poteris *Genium* vocare, quod is *deus*, qui est *animus* sui cuique, quamquam sit immortalis, tamen quodam modo cum homine gignitur, ut eae preces, quibus *Genium* et genua precamur, coniunctionem nostram nexumque videantur mihi obtestari, corpus atque animum duobus nominibus comprehendentes, quorum *communio* et *copulatio* sumus.”

Privite în ansamblul lor, atestările numeroase și diferite ale lui *numen* evidențiază

³ P. Grimal, *op. cit.*, p. 392.

caracterul bogat și divers al lumii divine așa cum este ea concepută și prezentată de Apuleius. În același timp, diversitatea relativ mare a sensurilor atribuite lui *numen* surprinde un reviriment al vechilor sintagme și întrebuințări, foarte puțin folosite în operele autorilor epocii imperiale, fapt ce constituie pe de o parte dovada rafinamentului⁴ lingvistic al autorului “Metamorfozelor”, pe de altă parte, interesul acestuia pentru concepții tradiționale.

---

⁴ E. Cizek, *Istoria literaturii latine*, București, 1994, p. 668: “cu toate că se declarase rău cunoscător de limbă rafinată, Apuleius prospectează cu o abilitate stupefiantă filioanele cele mai bogate ale limbii latine”.